

assists the improvement of bodily condition of health, reduction of tension, assists the increase of mental capacity, serves as an increase level of motivation to the healthy way of life.

Keywords: health, physical development, physical fitness, physical quality of human, mental capacity, physical capacity.

Отримано 13.6. 2013

УДК 81"246.2:001.4

С.В. Кульбіда

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТЕРМІНУ "ДВОМОВНІСТЬ" (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

В статті викладено основні положення тлумачення терміну "двомовність" (білінгвізм) відповідно до теорії та практики педагогічних, лінгвістичних та психологічних досліджень, відстежених у зарубіжній та вітчизняній літературі. Розкрито класифікації двомовності за способом засвоєння мови, за ступенем складності мовленнєвих дій, за віковими періодами. На основі класифікацій виділено основні типи двомовності: складений, координативний, субординативний; рецептивний, репродуктивний, продуктивний; чистий, змішаний; природний, штучний; ранній, пізній.

Ключові слова: двомовність, білінгвізм, білінгв, білінгвальна взаємодія, продуктивний білінгвізм, мовленнєва діяльність.

В статье проанализированы основные положения термина "двуязычие" (билингвизм) относительно теории и практики педагогических, лингвистических и психологических исследований, представленных в зарубежной и отечественной литературе. Раскрыты классификации двуязычия по способу усвоения языка, по степени трудности речевых действий, по возрастным периодам. На основе классификаций определены основные типы двуязычия: составной, координативный, субординативный; рецептивный, репродуктивный, продуктивный; чистый, смешанный; естественный, искусственный; ранний, поздний.

Ключовые слова: двуязычие, билингвизм, билингв, билингвальное взаимодействие, продуктивный билингвизм, речевая деятельность.

Явище двомовності за хронологією знаходилося в полі зору багатьох вчених як в Україні, так і за кордоном (Л. Щерба, В. Белянін, Г. Шугард, Н. Протченко, Ю. Жлуктенко, В. Аврорін, Є. Верещагін, Ю. Дешерієв, М. Михайлов, У. Вайнрайх, М. Сігуан, У. Маккі, М. Певзнер, А. Ширін, Ф. Філін та ін. [1,2,3,4,5,6]).

Загалом термін *білінгвальний* походить з латини *bilingua*, що означає двомовний. Певний час використовувалось поняття "білінгуальний", яке пізніше дістало спрощення і в науці почав використовуватися термін "білінгвальний".

У педагогічній, методичній та лінгвістичній літературі, крім іншомовного "білінгвізм", в україномовній літературі вживають термін "двомовність". Втім, Ю. Дешерієв вважає, що термін "білінгвізм" має більшу словотворчу спроможність, аніж "двомовність", тому доцільно за відповідних умов віддати перевагу саме йому. Щодо суті поняття, то найвужче визначення білінгвізму знаходимо у лінгвістичному словнику О. Ахманової, де його тлумачать як "однаково досконале володіння двома мовами". Автор пропонує вживати цей термін як синонім до терміна "двомовність". Водночас, чимало дослідників вживають терміни "білінгвізм" та "двомовність" як рівноцінні, пояснюючи це тим, що сутність їх однакова (Є. Верещагін, М. Михайлов та ін.).

У. Вайнрайх, один із перших дослідників проблеми двомовності, прихильник комплексного підходу, розглядає цей термін як "практику поперемінного користування мовами". Людину, яка здатна поперемінно користується двома мовними системами, дослідник пропонує називати "білінгвом", втім, він зазначає, що білінгвів відрізняє одна риса – функціонування двох мов у свідомості одних і тих самих носіїв.

Ф. Філін пропонує розрізняти білінгвізм у широкому та вузькому розумінні. Двомовність (у вузькому розумінні) – це порівняно вільне володіння двома мовами, що є результатом засвоєння мов у природних умовах, тобто коли людина постійно перебуває у двомовному оточенні. Ширше розуміння даного поняття визначається і тоді, коли знання мов нерівне, коли друга (іноземна) мова має нижчий рівень володіння, коли людина може спілкуватися на нею на елементарному рівні.

Досить часто суперечливі погляди на сутність білінгвізму призвели до появи низки його класифікацій.

Зокрема, відомий мовознавець У. Вайнрайх пропонує класифікацію двомовності за способом засвоєння мови і виділяє три її типи:

- складений білінгвізм (для кожного поняття є два способи мовної реалізації, що характерно здебільшого для дітей із двомовних сімей);
- координативний (кожна мовна реалізація пов'язана із певною системою понять і таке явище зазвичай розвивається в умовах іміграції);
- субординативний (система другої мови базується на системі першої, як у шкільному типі навчання другої мови).

Три види двомовності виділяє також Є. Верещагін, беручи за критерій ступінь складності мовленнєвих дій:

- рецептивну (людина володіє лише уміннями та навичками сприймання іншомовного тексту, мовлення),

- репродуктивну (вміє не тільки сприймати, а і відтворює вголос прочитане чи почуте) і продуктивну (вільно володіє мовленням).

Мовознавець Л. Щерба на підставі даних спостережень за мовленням білінгвів визначив свого часу два типи двомовності – чистий та змішаний. Під чистим білінгвізмом учений запропонував розглядати випадки "незалежного існування двох мов у свідомості" та у процесі мовленнєвого спілкування білінгвів. Цей тип двомовності починає формуватися ще у ранньому дошкільному віці й трапляється не так часто. Поширенішим є змішаний тип, за якого "кожен елемент однієї з мов виявляється пов'язаним за змістом з відповідним елементом другої", набувається у штучних умовах, тобто в процесі навчання.

Сучасний мовознавець – В. Белянін виділяє природний (побутовий) та штучний (навчальний) білінгвізм. При цьому, природний білінгвізм з'являється у відповідності з мовним оточенням (за наявності радіо і телебачення та завдяки багатій мовній практиці). Усвідомлення мовної специфіки системи може не відбуватися. А при штучному білінгвізмі другу мову необхідно вивчати, прикладаючи вольові зусилля та використовуючи спеціальні методи і прийоми. Водночас, можлива така ситуація, коли іноземну мову вивчають спонтанно, і з викладачем одночасно (на курсах так званого ввімкнутого навчання в країні мови, що вивчається). Також слід зауважити визначення двомовності згідно за віковими періодами, білінгвізм має поділ на:

- ранній, зумовлений перебуванням і життєдіяльністю у двомовному культурному середовищі;

- пізній, при якому оволодіння другою мовою відбувається у старшому віці, після оволодіння рідною мовою.

Таким чином, білінгвізм – це реальна соціально-мовна ситуація, сутність якої полягає у співіснуванні і взаємодії двох мов у межах одного мовного колективу. Урахуванням тісної взаємодії зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (структурних) чинників у процесі розвитку і функціонування лінгвістичних об'єктів – одна з методологічних вимог мовознавчих досліджень. "Мовна структура, – пише Ю. Д. Дешерієв, – це продукт історичного формування і розвитку мови в нерозривному зв'язку з розвитком суспільства, трудової діяльності, мовленнєвої практики і суспільної свідомості людей". Білінгвальна взаємодія (двох мовних систем у межах єдиного колективу носіїв білінгвізму) має комплексний характер: по-перше, це взаємодія функціонування двох мов у процесі реалізації суспільно-комунікативних потреб (функціональна взаємодія), по-друге, – взаємодія структур мов, що контактують у межах колективу носіїв двох систем комунікації (структурна взаємодія).

Зрозуміло, що структурна взаємодія певною мірою залежить від функціональної, оскільки сфери і ситуації спілкування характеризуються різними умовами контактування мов, різними показниками їх використання, актуальністю певних фрагментів чи окремих одиниць мовних систем.

Результатом функціональної взаємодії є існування різних за обсягом використання двох мов сфер і ситуацій спілкування, структурна взаємодія веде до змін у функціонуванні певних мовних одиниць. Наслідки білінгвальної взаємодії структур мов простежуються практично на всіх рівнях, але найбільший інтерес для досліджень взаємодії соціальних та структурних факторів становить поняттявживання, оскільки лексика має тісні і розгалужені зв'язки з позамовною дійсністю. Найширше наслідки структурної взаємодії мов при білінгвізмі відбиваються в усному мовленні. Процес білінгвістичної взаємодії залежить від характеристик суб'єкта двомовності. Існують певні розбіжності у поширенні одиниць специфічного слововживання серед різних соціальних груп інформантів. Тут можна виділити кілька аспектів: по-перше, різні соціальні групи характеризуються різними показниками освітнього рівня і рівня мовної компетенції, по-друге, білінгвальна взаємодія лексики залежить від типу двомовності, а соціальні групи різняться з погляду місця функціональних репрезентантів мови в реалізації спілкування; по-третє, кожна соціальна група характеризується певним комплексом соціально-мовних потреб. Внутрішні (структурні) та зовнішні (соціальні) чинники білінгвальної взаємодії лексики складають непросту систему.

Наявність спільного соціального субстрату обох мов дає головний імпульс взаємодії – місце контактування двох мов – мовна свідомість і мовленнєва діяльність білінгвів. У взаємодію вступають одиниці, що мають певні спільні риси форми або змісту, глибина взаємодії виявляє пряму залежність від ступеня близькості двох мовних структур. Втім, існуючі відмінності серед суб'єктів двомовності, а також між сферами і ситуаціями спілкування істотно впливають інтенсивність білінгвальної взаємодії (збільшуючи чи зменшуючи поширення специфічного поняттявживання серед певних соціальних груп білінгвів). Розгалужені зв'язки лексичної семантики з позамовною дійсністю спричиняють розбіжності у "мобільності" проникнення різних тематичних і лексико-семантичних груп у іншомовне мовлення, характер розвитку семантики запозиченого поняття. Зрештою, між різноманітними чинниками немає суцільної ізоляції: вплив соціальних факторів корегує дію структурних і навпаки.

Існує думка, що абсолютно еквівалентне володіння двома мовами неможливе. Адже абсолютний білінгвізм передбачає ідентичне володіння мовою в усіх ситуаціях спілкування. Це пов'язано з тим, що досвід, набутий за допомогою використання однієї мови, завжди

різниться від досвіду, засвоєного шляхом використання іншої мови. Втім, часто дві мови по-різному використовуються залежно від ситуації спілкування. Так, у ситуаціях навчання перевага надається одній мові, тоді як в емоційних життєвих ситуаціях – іншій. Ця думка суперечить загальним уявленням про природу білінгвізму, який розглядається у контексті психологічних механізмів мовленнєво-мисленнєвої діяльності. З позиції цих механізмів можна стверджувати про різні мовні засоби вербалізації емоцій, втім, про загальний їх перебіг та вияв життєдіяльності особистості як результат набутого не лише мовного, а й позамовного досвіду.

На сучасному етапі розвитку психології дослідження білінгвізму зосереджується, в основному, навколо загальнотеоретичних концепцій, що розробляються в межах діяльнісного і когнітивного підходів. Із позицій діяльнісного підходу проблематика двомовності розглядається у вимірі функціонування мовленнєвої діяльності активного суб'єкта пізнання, постійно залученого до взаємодії з фізичним та соціальним світом. Із погляду когнітивного підходу двомовність вивчається у контексті репрезентації знань людини, яка відображає особливості її індивідуальної картини світу. Вважається, що діяльнісний підхід до дослідження двомовності є провідним, оскільки він охоплює як активного суб'єкта пізнання, так і відтворення дійсності. Загалом процес оволодіння іноземною мовою – це оволодіння мовленнєвою діяльністю. Тому проблема двомовності, особливості її формування мають відштовхуватися від загальних закономірностей мовленнєвої діяльності людини.

Процес оволодіння іноземною мовою – це оволодіння мовленнєвою діяльністю засобами мови іншої національної, культурної спільноти. У дослідженні продуктивного білінгвізму важливою є теза про те, що в основі білінгвізму знаходяться ті ж мовленнєві механізми, за допомогою яких відбувається спілкування рідною мовою – лише під час білінгвізму вони дають змогу індивіду дві мовні системи. Існує думка, що перемикання з одного мовного коду на інший, можливо, відбувається в дійсності завдяки тому, що ізоморфні: в основі структури лежать однакові, спільні принципи. Тому особливого значення набуває висвітлення двох аспектів. По-перше, встановлення тих мовленнєвих механізмів та процесів, які зумовлюють процес мовленнєвої діяльності людини безвідносно до тієї мови, яка використовується в певному контексті. По-друге, визначення особливостей оволодіння мовами, які є універсальними як для рідної мови, так і чужоземної мов. У своїй праці "Про потрійний аспект мовних явищ та експеримент у мовознавстві" Л. Щерба окреслює три аспекти мовних явищ: поряд із системою мови, що визначається як словник і граматичний лад, і мовленням, як результати процесів "говоріння" і "розуміння", які трактуються як мовленнєва діяльність. При цьому вчений наголошує на

тому, що мовленнєва діяльність зумовлена складним мовленнєвим механізмом людини (мовленнєва організація індивіда). Таким чином, мовленнєва організація розглядається як провідний чинник, що детермінує мовленнєву діяльність та її прояви у мовному матеріалі й мовних системах. У контексті білінгвізму мовленнєва організація може розглядатися як універсальний механізм оволодіння мовою, оскільки, на противагу мовленнєвій діяльності, мовній системі й мовному матеріалу, не залежить від фонологічних, лексичних і граматичних особливостей мови, якою володіє індивід. Унаслідок цього неможливе є механічне перенесення результатів аналізу мовної системи чи мовного матеріалу на опис закономірностей функціонування мовленнєвої організації індивіда. Цей опис має базуватися на виявленні закономірностей функціональних систем, що забезпечують процес мовлення та мовленнєвого сприйняття. У контексті продуктивного білінгвізму, що має спільні корені як в оволодінні рідною, так і іноземною мовами, особливої уваги набувають мотиви та внутрішнє мовлення. Вони висвітлюють особливості функціонування механізмів мовленнєвої діяльності, що є автономними від лексичної і граматичної будов мов, якими володіє суб'єкт, та визначають його готовність до здійснення мовленнєво-мисленнєвих операцій.

Особливо важливо у формуванні двомовних умінь – становлення внутрішнього мовлення, яке може поперемінно відбуватися на двох мовах. П.Я. Гальперін визначає внутрішнє мовлення як етап, що передує будь-якому акту говоріння. Без достатньо розвиненого внутрішнього мовлення дитина не зможе висловлювати думки, продукувати мовлення. Особливість внутрішнього мовлення полягає в тому, що воно є пусковим механізмом підготовки до зовнішнього мовлення. Це виявляється у таких етапах: установка на мовлення; внутрішнє мовлення, яке включає структури потенційного підмета і присудка; визначення простору для повного оформлення думки у судженні. Існує і відмінний погляд на природу внутрішнього мовлення. Л. С. Рубінштейн наголошує на вторинності внутрішнього мовлення, його походження від зовнішнього. Як аргумент, він говорить про соціальність внутрішнього мовлення. Так, внутрішнє мовлення, містячи словесне, дискурсивне мислення, відбиває структуру мовлення, сформовану у процесі спілкування. Соціальність внутрішнього мовлення виявляється і в його змісті. Вчений наголошує на тому, що внутрішнє мовлення має не лише інтелектуальну природу, а й емоційний характер, воно часто буває емоційно насиченим. І. Н. Горелов висунув дві гіпотези у дослідженні природи білінгвізму: гіпотезу роздільності та гіпотезу суміжності. Гіпотеза роздільності передбачає, що у білінгва існують дві окремі системи асоціацій, які утворюють дві автономні сфери мислення, сформовані у білінгва. Гіпотеза суміжності натомість передбачає існування єдиної концептуальної бази як для рідної, так і іноземної мов,

що включає спільні механізми мовленнєвої діяльності у контексті будь-якої мови. Дослідник віддає перевагу правомірності другої гіпотези, пропонуючи такі узагальнення. По-перше, концептуальна база мислення утворюється внаслідок активної практичної діяльності суб'єкта. Ця база охоплює суб'єктивні враження про світ, особистісний досвід, набутий впродовж суспільно-історичного розвитку людства. Національна мова "вприскується" у психіку індивіда з метою організації комунікативних можливостей та мислення людини. Втім, ця мова може розглядатися як важливий додаток до універсальних і незалежних від мовної специфіки картини світу компонентів, підпорядкованих досвіду та об'єктивним законам фізичного світу. Лише через цю концептуальну базу виникає, розвивається та осмислюється система будь-якої мови. По-друге, при продуктивному білінгвізмі на ґрунті концептуальної бази формується дві рівноправні мовні системи. У разі, коли мова є провідною (що притаманно для штучного білінгвізму), мовна система іноземної мови певною мірою гальмується, унаслідок чого її використання зіставляється з одиницями рідної мови [3]. Отже, результати теоретичного аналізу різних етапів мовленнєвої діяльності уможливають визначення коренів продуктивного білінгвізму, спільних для процесу оволодіння будь-якої мови. Вивчення природи білінгвізму і зіставлення процесів оволодіння рідною та іноземною мовами має проводитися згідно з операціями, що здійснюються на різних етапах породження мовлення, аналізу психофізичної природи цих операцій. Відтак, питання продуктивного білінгвізму й особливості його формування мають розглядатися у контексті мовленнєво-мисленнєвої діяльності.

Аналіз психічних особливостей породження мовленнєвої діяльності у контексті продуктивного білінгвізму дає змогу зробити такі теоретичні узагальнення:

– будь-яке мовлення та мовленнєві акти як його складові частини стимулюються мотивами діяльності суб'єкта, формуючи готовність до породження мовлення у конкретній ситуації.

– будь-яке мовлення та мовленнєві акти як його складові частини стимулюються мотивами діяльності суб'єкта, формуючи готовність до породження мовлення у конкретній ситуації. Мотиви визначаються не лише межами ситуаційного контексту, а й цілісною предметно-практичною діяльністю у фізичному і соціальному світі людини як активного суб'єкта життєдіяльності;

– основою, концептуальною базою оволодіння мовою та породженням мовлення є уявлення і знання людини про навколишню діяльність, які зумовлюють особливості розуміння світу та визначаються внутрішньою будовою особистості;

– важливим складником концептуальної бази є наочно-образне мислення суб'єкта, яке дає змогу створювати ментальні репрезентації

навколишньої дійсності на основі її зовнішніх та внутрішніх ознак і властивостей;

– наочно-образні особливості мисленневих процесів, що передують породженню мовлення, визначають поєднаний, дифузний, образний, стислий характер концептуальної бази суб'єкта як основи для вербального мислення та мисленневої діяльності загалом;

– особливості породження мовлення, визначення етапів мовленневої діяльності у вигляді мотиву – внутрішнього мовлення – семантичного задуму – породження мовлення дають підстави розглядати їх як спільні, універсальні підстави оволодіння будь-якою мовою, а відтак, психологічні основи продуктивного білінгвізму.

Білінгвальний метод – це технологія використання двох мов в педагогічній практиці. Результатом впровадження білінгвального методу навчання є формування в учнів продуктивного білінгвізму.

Список використаних джерел

1. Белянин В. П. Основы психолінгвистической диагностики / В. П. Белянин. – М.: Тривола. – 2000. – 248 с.
2. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер // електронний ресурс: off-line version – 316 с.
3. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолінгвистики: Учебное пособие /И.Н. Горелов, К.Ф.Седов. – М.: Академия, 1997. – 224 с.
4. Введение в теорию коммуникации: учебное пособие / Кашкин В. П. – Воронеж: Издательство ВГТУ, 2000. – 175 с.
5. Леонтьев А. А. Основы психолінгвистики: Учебник / Леонтьев А. А. – М. : Знание, 1997. – 287 с.
6. Лурия А. Р. Язык и сознание / Лурия А. Р. // под ред. Е. Д. Хомской. – М.: Изд-во Московского университета, 1979. – 320 с.

The paper outlined the main provisions of the interpretation of the term "bilingualism" (bilingualism) according to the theory and practice of educational, linguistic and psychological research, tracked in foreign and domestic literature. Solved are the classification for bilingual language by means of an acquisition method, the degree of difficulty of speech acts per age periods. Based on the analyzed classifications the main types of bilingualism are identified as: compiled, koordynative, subordynative bilingualism, receptive, reproductive, productive, pure, mixed, natural, factitious, early, late.

Keywords: bilingualism, bilingual, bilingual interaction, productive bilingualism, speech activity.

Отримано 14.6.2013